

UDK:215

Saidmuhammadxon MUHIBULLAYEV,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi tayanch doktranti, "Xoja Buxoriy" o'rta maxsus islom ta'lim muassassasi o'qituvchisi
E-mail: muhibullayevs@gmail.com

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi dotsenti G.Xudoyberganova taqrizi asosida

QADARIYA VA JABARIYA TOIFALARIGA BERILGAN RADDIYALAR TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Kamoliddin Bayoziyning "Ishorotul-marom min iborotil Imam Abi Hanifa" nomli asarida qadariya va jabariya toifalariga berilgan raddiyalar va ularning tahlili bayon etilgan. Maqolada shu va shunga o'xshash bahslar keltirib, ularni har taraflama tahlil qilindi. Oyat va hadisdan dalillar keltirib o'tildi.

Kalit so'zlar: Qadariya, Jabariya, Ishorotul marom, Kamoliddin Bayoziy, Mo'tazila, taqdir, ixtiyor, Iroda sifati.

ANALYSIS OF REFUTATIONS ASSIGNED TO THE QADARIYA AND JABARIYA CATEGORIES

Annotation

In this article, Kamoliddin Bayazi's work "Ishorotul-marom min iborotil Imam Abi Hanifa" describes the raddians assigned to the qadariya and jabariya categories and their analysis. The article made these and similar arguments and analyzed them in every possible way. Evidence from the verse and Hadith has been cited.

Key words: Qadariya, Jabariya, Ishorotul marom, Kamoliddin Bayaziy, Mutazila, fate, discretion, quality of will.

АНАЛИЗ ОТКЛОНЕНИЙ, ПРИПИСЫВАЕМЫХ КАТЕГОРИЯМ КАДАРИЯ И ДЖАБАРИЯ

Аннотация

В этой статье в работе Камалиддина Баязи "Ишоротул-маром мин иборотил Имам Аби Ханифа" излагаются опровержения, данные категориям Кадария и Джабария, и их анализ. В статье были приведены эти и подобные аргументы и проведен их всесторонний анализ. Приводились доказательства из аятов и хадисов.

Ключевые слова: Кадария, Джабария, Ишоротул Маром, Камалиддин Баязи, Мутазила, судьба, воля, качество воли.

Kirish. Islom dini tarqalgan singari unga qarshi musulmonlarni to'g'ri yo'ldan ozdiruvchi bid'atchi toifalar ham kelib chiqib boshladi. Shulardan biri Qadariya toifasidir. Ushbu toifaning ilk ko'rinishlari sahobalar asrining so'ngi yillarida Basra shahrida vujudga kelgan. Ushbu g'oya ilk bor Suvson ibn Yunus Asvoriy ismli shaxs tomonidan ilgari surilgan (1:52) (ushbu shaxs nasroniylardan islomni qabul qilgan bo'lib, Ma'bad Juhaniy ham qadar haqidagi tushunchalarni shundan olgan).

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Qadariylar "Alloh taolo biror narsani avvaldan taqdir qilmagan, banda qilayotgan amallarini faqatgina o'z xohishi bilan qiladi, Alloh taolo har bir voqea hodisani sodir bo'lgandan so'ng biladi, sodir bo'lmasdan avval hech bir voqea'ni bilolmaydi", degan e'tiqodda bo'lib, Allohning ilmini inkor qiladilar (2:521).

Abdulloh Ibn Umar roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

«Rasululloh (ﷺ): «Qadariylar bu ummatning majusiylaridir. Agar bemor bo'lsa, ko'rgani bormanglar, o'lsalar, (janozalariga) qatnashmanglar», dedilar».

Ushbu toifa qadar masalasida g'uluvga ketgani uchun ushbu nomni olgan. Ular qadarni inkor qilgani uchun shunday nomlangan. Bular Alloh taoloning qadriga ishonmaydigan toifalardir. Ular: «Bu dunyodagi bandaga xos bo'lgan ishlar bandaning ixtiyorida bo'ladi, banda o'z amalini o'zi yaratadi», deyilar.

Qadariylar ikkiga biri Allohning ilmini inkor qiluvchilar ikkinchisi Alloh bandalar felini yaratmaydi, balki bandalarning o'zi yaratadi, deguvchilarga bo'linadi. Qadariylar boshqa mazhablar kabi, ma'lum bir toifaga ajrab, davomchilari biror mintaqaga tarqalgan emas. Balki, kim yuqoridagi aqidaga ergashsa, o'shanga qadariya deyilavergan. Qadariya mazhabining eng ko'zga ko'ringan namoyandalari mo'taziliylardir.

Mo'tazilalar alohida aqidaviy mazhab bo'lsada, boshqa ba'zi bir aqidaviy masalalarda ham ularning Ahli sunna va jamoa mazhabiga xiloflari bor. Jumladan, qadar masalasida ham yuqoridagi singari aqidada bo'lgani sabab ular ham «Qadariya» deb ham ataladi.

Bugungi kunda mo'tazila oqim tarafdorlarini uchratish mushkul, lekin shunday bo'lsada, hozirda "Hizbut tahrir" nomi

ostida faoliyat olib borayotgan harakat a'zolari qadariya ta'limotiga ergashadilar. Hizbut tahrir asoschisi Taqiyuddin Nabahoniy "ash-Shaxsiyyat ul-islomiyya" nomli asarida o'zining jahmiya va mo'tazilalar bilan ayni shu masalada hamfikrligini keltirib shunday yozadi: "Bandalarning fe'llari (ya'ni inson amallari), ularni taqdirga bog'liqligi yo'q, qazoni ham ular uchun daxli yo'q. Chunki inson o'z amallarini o'z ixtiyori bilan yaratadi. Shu sabab, ixtiyoriy amallar Alloh taoloning taqdir va qazosiga kirmaydi" (9: 72). Yana bir o'rinda esa quyidagicha keltiradi: "Insonga beriladigan savob va gunohni, hidoyat va zalolatga bog'liq deb anglash shuni anglatadiki, hidoyat va zalolat insonning asliy fe'li, Allohga bog'liq emas" (9: 74).

Ishorotul maromda ushbu masala yuzasidan yetarlicha raddiya berilgan. Jumladan, Kamoliddin Bayoziy asarining "Alloh ta'oloning iroda sifatini sobit qilish" nomli bo'limida aytadi: "U: «Ey otajon, senga amr etilganni bajar, inshaalloh, meni sabr qiluvchilardan topursan», – dedi." (Soffat surasi, 102-oyat) oyatini keltirib, "Ibrohim (a.s.)ning o'g'li otasiga Alloh xohlarsa meni sabr qiluvchilardan topursiz" degan jumla bilan amallar faqatgina Allohning xohish irodasi bilan sodir bo'lishini ta'kidlaydi (11:129).

Ushbu o'rinda mo'tazilalar bilan ziddiyatli bo'lgan Alloh taoloning iroda sifatini sobit ekanligi to'g'risida ham fikr yuritadi. Olamlar Rabbisi iroda sifatiga ega ekanligiga jumhur mutakallimlar ittifoq qilganlar. Zotan iroda-xohish sifati Alloh taoloda albatta bor. Chunki iroda sifatini yo'qligi uni aksini borligiga dalolat qiladi. Biror ishni xohlab bajarishni ziddi uni xohlamasdan majburan bajarishdir. Bu esa Alloh taolaga mutlaqo noloyiq. Mo'tazila tarafdorlaridan bo'lmish Abul Hasan Xayyot, Ka'biy, Nazzom kabi ba'zi mutakallimlar esa Alloh taoloning iroda sifati mavjud lekin majozan haqiqatda emas, degan fikrlarni ham keltirib o'tadi (11:130). Kamoliddin Bayoziy ushbu fikrga javoban ularning Alloh taoloning irodasi haqiqat emas, majozdir, degan gaplari botildir. Chunki ular aytgan narsa iroda emas ishtahadir. Ushbu o'rinda Bayoziy Abul Muin Nasafiyning gaplarini keltirib aytadi: "Alloh taolo esa ishtaha sifati bilan sifatlanmaydi. Ishtaha bu o'ziga foydali bo'lgan narsani xohlashdir, Alloh taolo esa unga foydali va zararli bo'lgan

narsalardan oliyidir. Vaholanki, Allohning xohishi ishtaha emas balki, uning Zotida sobit bo'luvchi azaliy sifatdir" (3:210).

Qadariylarga qo'yilgan nom Rasululloh (صلى الله عليه وسلم) tomonlaridan berilganligini Imom Buxoriyning "Tarixul kabir" asarlaridagi القدرية مجوس أمّتي "Qadariylar ummatimning majusiylaridir", degan hadisdan bilib olishimiz mumkin (12:2681).

Muhaddislardan Ibn Asokir rahimahulloh va ash-Sheroziy rahimahulloh kabilar ham shunga o'xshash hadislarini rivoyat qilganlar (6:644).

"Majma' az-zavoid"da Imom Tabaroniy rahimahullohning "Mo'jam al-avsat" hadislar to'plamidan olib, sahoba Anas ibn Molik raziyallohu anhudan qilingan mana bu rivoyatni keltirilgan va uning roviylari ishonchli, sahih ekani qayd qilingan:

صنفان من أمّتي لا يردان على الحوض ولا يدخلان الجنة القدرية والمرجنة

"Ummatimdan ikki toifa havzi kavsarga kelolmaydi, jannatga ham kirolmaydi. Ular qadariylar va murjialardir!" (6:647).

Bu yerda ibratli hukm bayon qilinmoqda. Rasululloh sollallohu alayhi va sallam ularning ta'ziyalariga bormaslikni, kasal bo'lsa borib ko'rmaslikni buyurganlar.

Natijalar va muhokama (Results and Discussion). Jabariya oqimi asoschisi Jahm ibn Safvon Samarqandiy (tav. 78/696, vaf. 128/746) quyidagi fikrni olg'a surgan: «Alloh taolodan boshqa biror kimsaga ish-harakat nisbati berilmaydi. Ish-harakat va amallar majoziy ma'noga ko'ra bandaga nisbat qilinadi. Bandalarning fe'llarini ular o'zlari emas, balki yolg'iz Alloh taoloning O'zi yaratadi. Inson esa tamoman majburlangan. Har qanday kuch-qudrat va xohishdan xolidir. Alloh taolo banda uchun fe'llarini yaratadi, so'ngra bandaning qo'llari orqali sodir etadi». Ularning nazdida tabiiy ya'ni, qo'l titrashi, yurak urushiga o'xshash fe'llar bilan ba'zilar ixtiyoriydek tuyulgan yurish, gapirish, harakatlanishga o'xshash fe'llar o'rtasida farq yo'q. Ularning barchasi Alloh taolo tarafidan majoziy ma'noda emas balki, haqiqatga ko'ra yaratilgan deydlar (4: j.1. 279) (13: j.1 73).

Fe'llarning bandalar tarafidan vujudga kelishi bandaga majoziy ma'noda nisbat qilinadi. Daraxt meva berdi, suv oqdi, tosh qimirladi, quyosh chiqdi deyilganidek. Demak, fe'llarning hammasi oldindan belgilangan ekan, mukofot va jazo ham majburiy ya'ni, oldindan bitilgan. Agar oldindan belgilanish ya'ni, majburlik tasdiqlanar ekan, demak, diniy topshiriqlar ham majburiy bo'ladi (10: j. 1. 207).

Jabariya oqimining dalillari: Darhaqiqat, jabariylar o'zlarining ushbu fikrlariga Qur'on karimdagi ba'zi oyatlarni dalil qilib keltirishgan. Quyida ana o'sha oyati karimalarning ba'zilari bilan tanishib chiqamiz:

«Alloh har bir narsaning yaratuvchisidir» (Zumar surasi, 62-oyat).

«O'tgan payitingda, sen otmading, balki Alloh otdi» (Anfol surasi, 17-oyat).

«Alloh ularning qalblari va quloqlarini muhrlab qo'ygan» (Baqara surasi, 7-oyat).

Yana boshqa Alloh har bir narsaning yaratuvchisi ekaniga va bandalarning fe'llari oldindan chegaralangan ekaniga dalolat qiladigan oyatlarni dalil va hujjat qilib keltirganlar.

Jabariylarning fikrlari va dalillari tahlili: Albatta, ushbu mazhabning e'tiqodiy qarashlari Qur'on karim oyatlarini to'g'ri tushunmasliklari sababidan hamda Qur'on karim oyatlari ma'nolarining ko'rsatmalari bilan bir qatorda ularni dalil qilishda o'zlarining asoslari va fikrlariga suyanishlari ortidan kelib chiqqan. Chunki banda fe'lining foili (qiluvchisi) ekaniga shariat, aql va his barchasi bilitiifoq dalolat qiladi. Shunga ko'ra, banda qilganiga yarasha tanbehga haqli bo'ladi. Alloh taolo:

«Sizlarga faqat qilgan amallaringiz jazosi berilmoqda, xolos», (Naml surasi, 90-oyat). Yana boshqa oyatda:

«va har bir jon, qilganiga yarasha jazosini olganda.», degan (Oli Imron surasi, 25-oyat).

Ma'lumki, aql va naql har bir fe'lni foili borligini tasdiqlaydi. Shunga ko'ra banda ham fe'lini haqiqiy foilidir.

Chunki, Alloh taoloning O'zi uni fe'liga foil va sodir etuvchi qildi. Alloh taolo esa Xoliq (yaratuvchi)dir. Banda esa bajaruvchi va kasb etuvchidir. Aniq va ochiq-oydin kelgan Qur'on karim oyatlariga qarshi bo'lgani sababli, hech qanday shak-shubhasiz jabariylarning aqidalari va so'zlari botil ekani oshkordir. Umuman olganda ularga quyidagi tarzda raddiya berishimiz mumkin bo'ladi:

Birinchi: Qur'on karim oyatlari orqali; chunki bir qancha oyati karimalarda Alloh taolo amal va fe'lni inson tarafidan sodir etilishini tasdiqlagan. Masalan: «..qilgan amallari mukofotiga..», (Ahqof surasi, 14-oyat).

«Ey imyon keltirganlar! Nima uchun qilmagan narsangizni gapirasiz», (Sof surasi, 2-oyat).

«Albatta, Biz imyon keltirgan va yaxshi amallar qilganlarning, go'zal ish qilganlarning ajrini zoye qilasmiz», (Kahf surasi, 30-oyat).

Ushbu oyatlar amal va fe'l insonga mansub ekanini ochiq-oydin tasdiqlagan.

Ikkinchi: His; har bir inson aniqlik va aql zaruratidan kelib chiqib, tana a'zolari sog'lom inson bilan a'zolari mayib-majruh kishilar o'rtasida shak-shubhasiz katta farq bor ekanini biladi. Tana a'zolari sog'lom inson turish, o'tirish va shunga o'xshash harakatlarni o'z ixtiyori bilan qiladi. Ammo a'zolari sog'lom bo'lmagan shaxs esa, misol uchun shol yoki nogiron bo'lgan shaxslar sog'lom kishi qilganlarni ming harakat qilsa ham bajara olmaydi. Bu esa, bandani ixtiyorli ekanini va majburiylik ideologiyasining botilligini taqozo etadi. Shuning uchun ham bandalarga buyurilgan majburiyatlar qudrat va toqatga ko'ra bo'lgan. Bu esa Alloh taoloni bandalariga bo'lgan marhamatidir. Nogironga namozni tik turib o'qishni buyurmagan, balki istito'atiga (toqatiga, imkoniyatiga) ko'ra bajarishga buyurgan. Shunga binoan, Nabiy sollallohu alayhi vasallam:

«Tik turib o'qi. Agar qodir bo'lmasang, o'tirib, (bunga ham) qodir bo'lmasang, yonboshlab», dedilar» (Buxoriy rivoyat qilgan). Bu esa, Alloh taolo bandalarini toqatlarini yetadigan narsaga buyurganligiga dalolat qiladi. Mana bu Alloh taoloni bandalariga nisbatan bo'lgan adli, hikmati va rahmatidir.

Uchinchi: Majbur so'zining lug'aviy ma'nosiga ko'ra; jabariylarning so'zlari, lug'aviy ma'no jihatidan ham botilligi ochiq-oydindir. Arab tilidagi «Mujbar» ya'ni, majburlangan so'zining ma'nosi shunday bo'ladiki, biror shaxs ixtiyori, xohishi, niyati va azmu qaroriga zid bo'lgan holda fe'l yoki harakat sodir etishi, deganidir. Ammo, kimniki, fe'li yoki harakati o'z ixtiyori, azmu-qarori va xohishiga ko'ra sodir bo'lsa, bu lug'atda «Mujbar» ya'ni, majburlangan deyilmaydi. Shuningdek majburlikka, xohish irodasiga qarshi o'laroq, kuch bilan o'sha ishni sodir etadi. Majburlik va xohlamasdan bir ishni bajarish lazzat va rozilikning ziddi bo'lgani uchun u fe'lda lazzatlanish va maroq bilan bajarish bo'lmaydi. Gunohu ma'siyatlarni sodir etayotganlar esa, u bilan lazzatlanib, unga oshiqib, xursand bo'lib jinoyatlarini sodir etadilar. Mana bularning hammasi majburlik va zo'rma-zo'raki kuch bilan bajarishlarni teskarisi bo'lib, uni inkor etadi. Shu bilan bir qatorda butun Islom ummati ijmo' qilgan Nabiy sollallohu alayhi vasallamning: «Kuch ham, qudrat ham faqat Alloh bilandir» (Buxoriy rivoyat qilgan), degan so'zlari, jabariylarning so'zlarini botil qilishi bilan birga, biz insonlarda kuch va quvvat bor ekaniga dalolat qiladi. Lekin o'sha kuch va quvvat bizda faqat Alloh taolo bilangina bor bo'ladi (7:j. 3. 35) (8:314).

Xulosa. Demak, yuqorida keltirib o'tilgan oyat-hadislar hamda ulamolarning so'zlaridan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, jabariylar islomiy jamoalar ichidagi eng adashgan oqimlardan sanaladi. Zinhor ushbu oqim fikrlariga ergashib qolmaslik darkor. Negaki ularning fikrlari insonlarni noumidlikka yetaklaydi va noumid bo'lgan insonning esa, tezda hayotdan ko'ngli soviydi, harakat qilishdan to'xtaydi. Chunki, unda harakat qilishga undaydigan narsaning o'zi bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdulqohir Bag'dodiy. Al-farq baynal firoq. – Qohira: Maktabat Ibn Sino, 2007.
2. Abdulmun'im Hifniy. Mavsuat al-firoq val-jamoat val mazohib al-islomiy. – Qohira: Dor ar-rashod, 1993.

3. Abul Muin Nasafiy. at-Tamhid fiy qovaid at-tavhid. – Azhar: Maktaba al-Azhariyya lit-turos, 2015.
4. Abul Qosim Tabaroniy. al-Moʻjam al-avsat. J. 7. – Qohira: Dor al-haramayn, 2011.
5. Abul Hasan Al-Ashʻariy. Maqolot al-islomiyyin. J. 1. Bayrut: Al-Maktabatu al-asriyya, 1990.
6. Al-Muttaqiy al-Hindiy. Kanz al-ummol fiy sunan al-aqvol val afʻol. J. 1. – Bayrut: Muassasa ar-risola, 2008.
7. Ali ibn Abdurahmon ibn Hazm Zohiriy. Al-Faslu fi al-milal va al-ahvoi va an-nihal. J. 3. Bayrut: Dor al-jayl (yili koʻrsatilmagan).
8. Muhammad ibn al-Murtazo al-Yamoniyy. Iysoru al-haq ala al-xolq. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya. 1991.
9. Taqiyuddin Nabhoniyy. ash-Shaxsiyyat ul-islomiyya. J. 1. – Bayrut: Dor al-umma, 2003.
10. Tohir ibn Muhammad Abul Muzaffar al-Isfroyiniyy. At-Tabsiyr fi ad-din va tamyizu al-firqatu an-nojiya an al-firaqi al-holikiyn. J. 1. Tahqiq: Kamol Yusuf. Livan: Olam al-kutub, 1983.
11. Kamoliddin Bayoziy. Ishoratul-marom min iborotil Imom Abi Hanifa an-Noʻmon. – Bayrut: Dor al-fikr al-ilmiyya, 1971.
12. Imom Buxoriy, at-Taʻrix al-kabir. J. 2. – Xaydarobod: Doira al-maorif al-Usmoniyya, 2009.
13. Shahrisoniy. Al-Milal va an-nihal. J. 1. Qohira: Muassasatu al-halabiy, 1968.
14. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. «Qurʻoni Karim» va oʻzbek tilidagi maʼnolari tarjimasini. Toshkent: “Hilol” nashriyot – matbaasi, 2018.